

ПРИНОС КЪМ АРХИВНОТО НАСЛЕДСТВО НА АКАД./ПРОФ. ИВАН ДУЙЧЕВ – ЕДНО НЕИЗВЕСТНО ПИСМО

*доц. д-р Русалена Пенджекова-Христева
ПУ „Паисий Хилендарски“, Филиал – Смолян*

Акад./проф. Иван Симеонов Дуйчев (1907–1986) е личност, в чието съдба по особен начин се преплитат персоналната му мисия и историческата енергия на времето, в което живее и твори. Той е един от най-изявените представители на българския интелектуален елит и историческа мисъл. Затова биографията и професионалната му дейност представляват интерес и предизвикателство за изследователите. В тази връзка е важно да бъде отбелязано, че неговото архивно наследство все още не е проучено като обем, местонахождение и състав. Ето защо коректното му издирване и привеждане в известност е гаранция за реализирането на обективни научни изследвания¹.

Обект на настоящото изложение е открито копие на неизвестно досега писмено изложение с автор акад./проф. Иван Дуйчев, адресирано до акад. Ангел Балеvски (1910–1997), председател на БАН през периода 1968–1988 г. Въпросното писмо е с дата – 19 март 1969 г., и се съхранява в *Архива на Комисията за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия (АКРДОПБГДСРСБНА)*².

Извън всякакво съмнение, посоченият документ е не само ценен исторически извор, но и част от архивното наследство на акад./проф. Иван Дуйчев. В случая обаче става въпрос за т. нар. *документални следи*, свързани с акад./проф. Дуйчев, които се намират в други учреденски

и лични фондове, съхранявани в различни архиви. А що се отнася до неговия личен фонд, както е известно, същият се намира в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ – ЦСВП.

Трябва да се отбележи, че от архивна и историческа гледна точка без предварителното издирване и проучване на цялостното архивно наследство на личност от неговия ранг, на практика е невъзможно да се направят коректни изследвания за драматичните обрати в живота и академичната му кариера, включително и научните приноси от гледна точка непубликуваните ръкописи, намиращи се в споменатия личен фонд в ЦСВП.

По-конкретно, в рамките на така формулираната тема ще бъдат разгледани следните въпроси:

– възможности за съставяне на идеален опис, в конфигурацията **архивен фонд – документални следи**, като предпоставка за проучване на живота, делото, научното творчество и приносите на *акад./проф. Ив. Дуйчев*;

– извороведски анализ на новооткритото „*писмено изложение*“ от *акад./проф. Ив. Дуйчев* до *акад. А. Балеvски*;

– археографско оформяне и публикуване на документа в приложение по научно-критичния начин с нормализация на правописа.

* * *

Акад./проф. Иван Дуйчев е от онези личности, които оставят изключително богато и разнообразно архивно наследство. По известни причини, посочени в завещанието му, в бъдеще предстои научно-техническата обработка на документите и ръкописите в личния му архив, съхраняван в ЦСВП. Именно този архивен и ръкописен комплекс е сравнително най-значимият информационен ресурс относно неговата биография и научно-преподавателска дейност³.

В действителност обаче се оказва, че дори и най-богатият личен фонд не е достатъчен като изворова база за изследователя, предвид съществуващите *документални следи*, които също трябва и могат да се открият в учреденски фондове или във фондове на други лица, свързани с дадения фондообразувател, чрез методите на *архивната евристика*. В резултат значително се обогатява изворовата база, разположена в логическата схема: *архивен фонд – документални следи*, за да бъдат установени, както отбелязахме, параметрите, местонахождението и документалния състав на цялостното архивно наследство на дадена личност.

Архивното наследство на акад./проф. Дуйчев също предполага издирване на въпросните документални следи в следните архивни фондове:

– Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ (НБКМ), Централно управление на архивите (ЦУА), Комитета за култура (КК), Министерство на вътрешните работи (МВР), Министерство на външните работи (МнВР) и др., съхранявани в Централния държавен архив (ЦДА)⁴;

– архивният фонд на Института по история при Българската академия на науките (ИИ при БАН) и кадровите досиета на акад./проф. Дуйчев в Научния архив на БАН (НА – БАН)⁵;

– трудовото досие на акад./проф. Дуйчев в Университетския архив на Софийския университет (УА – СУ);

– архивният фонд на СУ „Св. Климент Охридски“ в Държавен архив – София⁶;

– документи от архивния фонд на XIV отдел към Първо главно управление – Държавна Сигурност, Културно-историческо разузнаване (ПГУ – ДС, КИР)⁷, документи от неархивирано литерно дело, рег. № 3021 „Островът“ (обект Ватикан)⁸ и материалите от четирите разработки за акад./проф. Ив. Дуйчев: 1) Досие на проф. Иван Дуйчев (25. 09. 1945 г.–26. 09. 1950 г.); 2) Отчетно дело № 7241 Иван С. Дуйчев (11. 02. 1955–27. 04. 1960 г.); 3) Дело за оперативно наблюдение № 5767 Католик, в 3 тома (10. 12. 1969–22. 07. 1986 г.); 4) Дело за оперативно наблюдение № 9126 Архиварят (5. 10. 1972–27. 04. 1978 г.), намиращи се в АКРДОПБГДСРСБНА⁹.

Важно е да поясним, че документите от архивите на бившите български специални служби не трябва да се използват като самостоятелна и достатъчна изворова база за проучвания относно живота и делото на акад./проф. Ив. Дуйчев. Те могат само да допринесат за допълване или коригиране на отделни факти, за конструиране на различни хипотези и т. н., но само в контекста на целия наличен архивен комплекс за него. В този смисъл, изследвания, основани само на такъв вид документи, не са оправдани от научна и професионално-етична гледна точка.

Посочените документални следи, предимно от вида административни документи, наистина трябва да бъдат част от изворовата база за акад./проф. Иван Дуйчев.

Също така, необходимо е да се проучат и архивните фондове на лицата, които през годините са били свързани с акад./проф. Ив. Дуйчев – колегиално, приятелски и др. Предвид неговите професионални контакти с чуждестранни академии, университети, институти и световно

известни учени, обект на самостоятелно проучване трябва да бъдат и съответните чуждестранни учрежденски и лични архивни фондове, в това число и съответната кореспонденция – служебна и лична.

Следователно издирването на въпросните *документални следи*, като част от архивното наследство на акад./проф. Дуйчев, е задача от първостепенна важност за реализиране на научни дирения, които да са адекватни на историческата истина за него. На практика подобна задача е не само сложна за изследователите, но изисква време. Реконструирането на архивното му наследство с помощта на хибриден справочник от вида *идеален опис* и *своден каталог* предполага решаването на няколко основни въпроса:

– конкретизиране на факторите, които *предопределят съдбата на архивното му наследство в релацията биография на фондообразувателя – история на документалното му наследство;*

– издирване и извороведска оценка на *документалните следи за него в съответните лични фондове на други лица и учрежденски фондове не само у нас, но и в чужбина;*

– установяване по пътя на логиката и методите на интерполацията на *неоткритите досега ръкописи или техни копия, за които има преки и косвени податки;*

– съставяне на архивен справочник от вида *идеален опис* за архивното и ръкописно наследство на акад./проф. Иван Дуйчев.

Всъщност, реконструкцията на архивното му и ръкописно наследство - *личния архивен фонд и документалните следи*, показва, според думите на самия акад./проф. Дуйчев, т. нар. *идеално единство* или *общ инвентар, който е много важен и ценен за историка*¹⁰. Именно тяхното издирване, систематизиране и описание във високоинформативен справочник от ново поколение е най-важната предпоставка при формирането на изворовата база за по-нататъшно изследване на дадена личност, независимо от това къде се съхраняват документалните свидетелства. Следователно коректно издирената и приведена в известност изворова база за акад./проф. Дуйчев може да разкрие така необходимия събитийен контекст, в който да бъде изследвана неговата биография и професионална дейност. Показателни за научната етика и добросъвестност на историка са неговите думи: *Наивно е да се мисли, че засега всичко е издирено, критично изследвано и проучено. Обобщенията въз основа на разполагаеми вече материали са безусловно необходими и полезни, но те в никой случай не бива да бъдат смятани*

за окончателни – докато не издирим и анализираме всички исторически извори. Аз много добре зная, че тази издирвателска работа се смята за по-малоценна. Въпреки това посветих много голяма част от моята научна работа именно на това изследователство. Годишни наред обикалях и работих по архиви и книгохранилища в различни краища на света...¹¹

Налага се да поясня, че като автор също имам своите наблюдения в досегашната ми работа във връзка с проучвания на архивни фондове от личен произход. Споделените идеи и предложения са опит за теоретично осмисляне на различни възможности относно интердисциплинарно взаимодействие, в това число и в полето на *архивистиката* и *устната история*. В случая търсенето на връзка между официалните и личните документи позволява в теоретичен аспект да се обмисли условно разширяване границите на архивния фонд, като основна отчетна и класификационна единица в архивите, с помощта на взаимосвързани инструменти: издирване на т.нар. *документални следи*, допълващи информацията в съответните лични и учреденски архивни фондове; *паралелното и постфактум* документиране и архивиране на всички процеси, сегменти и маргиналии в обществото, чрез използването на *устната история* като изследователски и архивен метод. Особено ценно се оказва допълнителното събиране и архивиране на материали във връзка с реализирането на биографични изследвания. Използването на всеобхватен подход при конструирането на едно балансирано и разнообразно архивно наследство, което отразява в относителна пълнота целенасочената интелектуална човешка активност в социума. В резултат е възможно конструирането на съвременната колективна историческа памет, като обществена функция и отговорност. В контекста на *теорията за тоталните архиви* използването на визириания метод може да бъде особено продуктивен в архивната работа по посока на допълване на информацията от традиционните архивни фондове и комплекси от документи с разнообразна по вид и носител информация, като продукт на *устната история*¹². Поради това считаме, че би било целесъобразно, докато все още има личности, които са познавали акад./проф. Ив. Дуйчев, да бъде събрана *колекция* от интервюта или спомени, за да се допълни изворовата база за него и с такъв вид документи. По този начин изследователят ще има възможност да работи с разнообразна и относително представителна изворова база, спазвайки принципите на всеобхватност, обективност и научна коректност в работа си.

* * *

Представените по-горе виждания и предложения показват, че идеята за работа с архивното наследство на акад./проф. Дуйчев респектира отговорния изследовател, който е изправен пред предизвикателството да подрежда своя проучвателски пъзел, уточнявайки първоначално параметрите и състава на изворовата си база.

Затова на този етап от научните ни дирения, ще представим извороведски анализ единствено на новооткритото *писмено изложение*. То е ценно в не само съдържателно отношение, но е и пример за това, как самият акад./проф. Дуйчев възприема сложната тема за рефлексите на паметта, за своята лична и професионална кауза, и за личната си отговорност като историк и българин.

В случая, както вече уточнихме, става дума за копие на официално писмено изложение – 7 л. машинопис на български език, автор акад./проф. Иван Дуйчев, адресат акад. А. Балевски, 9 март 1969 г.¹³. Атрибуцията, локализацията и датировката на документа са възможни, тъй като са обозначени върху самия документ. На този етап обаче оригиналът не е открит (вероятно се намира във фонда на БАН).

Причините, целите и историческите обстоятелства за появата на разглежданото изложение са свързани с новата линия по македонския въпрос, започната от българското правителство през 1963 г., а също и с научния интерес към темата от страна на акад./проф. Ив. Дуйчев. В случая е важно да посочим, че фактическото съдържание на текста съответства на отразената в него историческа реалност, което потвърждава автентичността и достоверността му.

В началото на писмото си Дуйчев уведомява акад. Балевски, че съхранява у себе си *известен брой извънредно важни документи за българското население в Югозападна Македония и Западна Тракия*¹⁴. Той пояснява, че те са останали у него досега поради съображения за сигурност на обозначените лица от тези области. Пояснява, че поради новото отношение по *македонския въпрос* ги предава на сигурно съхранение в БАН. Дава изчерпателна характеристика на документите, включително произхода и значението им като извори за националната ни история. Изброява и своите научни изследвания по темата за *македонския въпрос*.

Подробно представя и анализира събитията от 1941 г., когато Гръцка Македония, Югозападна Македония и Беломорска Тракия се намират под окупация на италианските и германските власти: [...] *Особен проблем*

представляваше положението на населението в Югозападна Македония, специално в Леринско, Воденско и Костурско. Между германските и италианските окупационни власти и българското правителство бе постигнато споразумение към съответните окупационни власти от германските и италианските войски да бъдат изпратени български „преводачи“, които да служат като посредници между българското население и окупационните власти [...] в началото на втората половина на юли аз бях изпратен по правителствено решение в най-далечната македонска област – Костур и Костурско. От страна на най-висшите правителствени органи – именно от мин.-пред. проф. Б. Филов, от външния мин. Иван Попов и от министъра на войната Теодосий Даскалов – при заминаването ми бе дадена единствена официална поръка: „ще защитавате с всички средства българското население“ [...]”¹⁵.

Документите от трудовото му досие в Университетския архив – СУ, потвърждават, че от 7 юли 1941 г., в продължение на четири месеца, Иван Дуйчев е командирован като преводач на българското население в Костурско при тамошния италиански гарнизон¹⁶. По-нататък в текста Дуйчев описва съвместната си дейност с проф. Димитър Яранов.

Както е известно, след като българското правителство приема предложението от Германия администриране на част от земите на Западна Тракия, Вардарска и източната част на Егейска Македония, проф. Димитър Яранов е изпратен в края на април 1941 г. в Солун, където организира *Представителство на българското правителство при щаба на германските войски „Солун – Егея“*. В него са включени още проф. Веселин Бешевлиев и проф. о. з. капитан Никола Саранов (преподавател по криминалистика в СУ). Секретар на представителството е Борис Дорев. Основните задачи на *Представителството на българското правителство* са: *да контактува с българското население в Югозападна Македония и да поддържа неговия дух, за да може успешно да се противопоставя на усилията на гръцката администрация; да ориентира правилно германския щаб по македонския въпрос; да подпомага изхранването на македонските българи; да съдейства на същите по отношения на църковното и просветното дело.*

Освен офицерите за свръзка при германските щабове и комендантство са изпратени и български преводачи, владеещи добре немски език. Такива преводачи има в Солун, Костур, Воден, Лерин и Кайлари. В Костур за такъв преводач е определен именно Иван Дуйчев. Всички изпратени в посочените територии е трябвало да защитават интересите на

българското население пред германските и италиански военни власти. А през лятото на 1941 г. по предложение на министър-председателя Б. Филев *Представителството в Солун*, заедно с *Българския клуб* и офицерите за свръзка, организират преброяване на населението в българските селища в Югозападна Македония.

Изборът на министър-председателя проф. Богдан Филев на изпратените лица не е случаен, а е продиктуван и от националните ни интереси, свързани с издирване на българските културни паметници и проучване етническия състав на населението от Централна и Западна Македония.

По време на мисията проф. Д. Яранов извършва проучвания в района между Струма и Вардар, проф. В. Бешевлиев – между Вардар и Лерин, а акад./проф. Ив. Дуйчев – в Костурско и на юг по долината на р. Бистрица (Алиякмон). За целта проф. Д. Яранов, както и останалите членове на *Представителството*, ръководството на *Българския клуб* в Солун и офицерите за свръзка, обикалят на няколко пъти областта, за да организират преброяването на българското население¹⁷.

Относно тези събития Дуйчев пише: [...] *Така по общо споразумение и със съгласието на висшестоящите правителствени органи, ние се наехме покрай възложената ни официална мисия на преводачи, да организираме широко подета работа във връзка с установяване на етническия състав на тези области в Югоизточна Македония, сиреч да се уточни точно колко са жителите българи, гърци, гръкомани или други във всяко отделно селище и на второ място неговото национално съзнание и тежнения към българската държава. В отделните селища бяха издирени най-събудените жители българи, люде грамотни и родолюбиви. От тях бе поискано да съставят списъци на населението по домове с посочване на броя на отделните къщи и съответните членове на семейството...всички данни от отделните селища бяха излагани в т. нар. от нас „прошения“, ще рече, изява на желание за признаване на българска народност и евентуално, за присъединяване към българската държава [...]*¹⁸.

Следва описание на гоненията срещу него от италианските окупационни войски и гърците, отиването му в Солун и връщането му обратно в София. Той се прибира с разклатено здраве и подава молба, с дата 5 ноември 1941 г., до декана на факултета да му бъде разрешен 25-дневен отпуск, за да подготви лекциите си и да се укрепне здравословно. На мястото на Дуйчев е изпратен д-р Антон Калчев, екзекутиран от гърците през 1945 г.

[...] германските войски нямаше да спечелят войната и за нас българите, решаването на всички въпроси около съдбата на македонските земи щеше да бъде решавано само на международна конференция с участието преди всичко на Великите сили. Така при изтеглянето ми в Солун и после в София, аз бях натоварен заедно с покойния проф. Яранов – да обработим и подготвим за обнародване събраните материали за Югозападна Македония. Тези материали се подготвяха за евентуална международна конференция за мир и затова бяха подготвени за издание именно като недвусмислени свидетелства за българщината на населението в тази част на Македония, която именно можеше да подлежи на разискване. С разрешение на правителството документите бяха факсимилирани, направена бе транскрипция на имената и препис на текста на 4 езика – английски, немски, френски и руски[...]¹⁹.

Трябва да поясним, че след закриването на Представителството в Солун на 15. 12. 1942 г. проф. Д. Яранов, проф. В. Бешевлиев и акад./проф. Ив. Дуйчев започват да издават и обемистото списание *Беломорски преглед*, от което през 1943 г. излиза само първият том.

По-нататък в изложението си Дуйчев описва работата по изданието и изгарянето на подготвените материали след бомбардировката на Държавната печатница. Отбелязва, че пази някои коректури и отпечатъци, както и спасени документи от българските представители: [...] Тези секретни гръцки документи ни бяха представени за проучване и за превод на български, или при някои от тях на немски език. С тази работа се занимахме неколцина [...]²⁰.

Посочената дейност на споменатите лица има своите по-късни негативни рефлексии. През 1945 г. тримата – Д. Яранов, Ив. Дуйчев и В. Бешевлиев са представени от гръцкото кралско правителство на Николас Пластирас пред Международния трибунал, за да бъдат съдени като военнопръстъпници.

[...] От гръцка страна, бе представено през пролетта на 1945 г. искане в Лондон пред Комитета за военнопръстъпници да бъде задържан и предаден в гръцки ръце. По същото време в София пристига официална гръцка мисия, начело с по-късния техен представител в Ню Йорк, Кирис, с искане пред нашите власти да бъде предаден на гръците. Това наложи да се крия няколко месеца. Моята дейност в Македония бе използвана от някои – за да бъде обвинен като великобългарски шовинист, отстранен от Университета, задържан няколко пъти и подложен на преследвания, с последици – до неотдавна[...]²¹.

По настояване на тогавашното Югославското правителство обаче наказателното производство срещу тях е снето. Техен адвокат е Стоян Бояджиев, дългогодишен деятел на *Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО)*. В спомените си адв. Бояджиев разказва за случая, възложен му тогава от Министерството на отбраната: [...] *Отговорих, че съм готов да отида в Атина и да поема защитата на нашите сънародници. Поисках да ми бъде даден обвинителният материал. Всеки ден ми се донасяше поверителният бюлетин на БТА с превод от гръцкия ежедневен печат, където се описваха „ужасните престъпления“ на българите и „злодеянията“, извършени от тях на гръцка територия. Даден бе и един списък на 18 души, привлечени като обвиняеми [...]. В изпълнение на поетия от мен ангажимент се обърнах най-напред към митрополит Стефан за съдействие. Бе образуван граждански комитет за защита на българските военнопръстъпници и аз станях секретар на този комитет. В това ми качество се отнесох до английската легация в София, където бе отседнала британската част от Съюзната контролна комисия. Отиването в Гърция ставаше само с разрешение от британската комисия. [...] Докато се водеха разговорите, хората на „Р. О.“ ми донасяха обещаните материали, а също така и можях да видя един списък на лица, които гръците искат да бъдат арестувани в България и да им бъдат предадени за съдене в Атина. За моя голяма изненада там видях и името на Иван Дуйчев, мой сърдечен приятел и планинарски спътник. От разговор с хората на „Р. О.“ разбрах, че е възложено издирването на поменатите в този списък лица, задържането и предаването им на Съюзната контролна комисия и експедиране за Атина. Извиках Дуйчев незабавно в кантората си. Разбрах от него в какво е обвиняван от гръците: След като германските войски окупираха Гърция, Иван Дуйчев заедно с Димитър Яранов решават да обиколят Егейска Македония и се срещнат с българското население там. За реализиране на плана си привличат собственика на печатницата Николай Божинов. Той разполага с един мощен мотоциклет с кош и с него обикалят всички селища в Егейска Македония. Срещат се с местното население, снимат разни документи на българските черкви и читалища, събират документацията относно числеността на населението и пр. В гръцките обвинения Дуйчев фигурира като „извършил грабеж на културното наследство на населението и конфискувал ценни исторически документи“. Обсъдихме положението му. Изтъкнах голямата опасност за него и му предложих план за действие, който той прие.*

Веднага написах на машината си един некролог, в който се съобщава-ше за трагичната ненадейна смърт на Иван Дуйчев. Заръчах му още същата вечер Божинов да го отпечата в десетина броя и Дуйчев да го разлепи незабавно в квартал Павлово, където живееше във вилата на тъща си, която той подари по-късно на фондацията. Веднага след тази операция незабавно да замине в едно село до Велико Търново и няколко месеца да не се явява в общество[...]”²².

Следователно посоченият период има твърде тежки последици за житейската и професионалната съдба на акад./проф. Дуйчев. След около 30 години той предава пазените у него документи на БАН – 2 големи папки прошения; 3 големи папки гръцки секретни документи с частичен превод на български и немски език за българското население в Гръцка Македония и Западна Тракия и 4 папки с коректури, с единствената молба да има право на достъп, когато му е необходимо да ги ползва.

Не е известно обаче, къде понастоящем се съхраняват описаните и придружаващи писменото изложение документи. Възможно е същите да са част от фонда на БАН, където, както споменахме, би могло да се намира и оригиналът на изложението.

Самият Дуйчев настоява предадените документи да се съхраняват в тогавашния *секретен фонд* на БАН: [...] *като Ви предавам всички тези документи, отправям към Вас най-гореща молба: Документите трябва да бъдат съхранявани може би за още две десетилетия, дори три, в секретен фонд. Те не бива да бъдат правени обществено достояние, защото могат събраните в тях данни да станат достояние на враждебни сили, а това да причини страшни злини на запазеното, все пак, българско население. „Прошенията“ са особено важни – те представляват неповторимо историческо свидетелство от съвременната нам епоха, както и документите относно броя, националния състав и националното българско съзнание на населението – да не говоря за важността им като езикови свидетелства. Не е време тези свидетелства сега да бъдат използвани, но те трябва да останат в секретния фонд като свидетелства за българщината в Югозападна Македония[...]”²³.*

По ирония на съдбата тези думи важат в пълна степен и за съдбата на архивното и ръкописно наследство на акад./проф. Ив. Дуйчев. Това наследство е: *безценна изворова база, респективно памет* за него; *свидетелство* за неговата патриотична и професионална *кауза*; *доказателство* за неговата *отговорност* като човек, историк и гражданин. Наша *отговорност* като изследователи обаче е с какви *каузи* ще свърз-

ваме биографията и професионалната дейност на акад./проф. Иван Дуйчев, и което е не по-малко важно – каква научна *памет* ще транслираме за него в бъдещето!

Приложение № 1

Изложение от акад./проф. Иван Дуйчев до председателя на Българската академия на науките – акад. Ангел Балевски относно предаването на документи за българското население в Югозападна Македония и Западна Тракия, съхранявани от акад./проф. Дуйчев

София, 19 март 1969 г.

Уважаеми другарю Председател,

От 25 години насам, съхранявам известен брой документи относно българското население в Югозападна Македония и Западна Тракия. Досега тези извънредно важни документи – както ще видите от тяхното съдържание – останаха в моите ръце с оглед на различни съображения, най-главното, от които бе опасението, че те могат да бъдат използвани неправилно и с това да се причинят непоправими щети на известни лица в споменатите области. При днешното ново отношение по македонския въпрос, което по моя преценка вече е напълно правилно, намирам, че мога да Ви предам Вам, като председател на нашето най-голямо научно учреждение, каквато е Българската академия на науките, за да бъдат те съхранявани в по-сигурни ръце. Длъжен съм обаче да дам и кратки обяснения относно характера и същината, произхода и значението на така дълго съхраняваните от мен документи от национално значение.

Нямам по потекло нищо „македонско“. До съзнанието за значението на Македония и на македонското население, като неделима част от общобългарската национална общност стигнах, преди всичко, благодарение на заниманията ми с българска история. До пролетта 1941 година бях обнародвал някои статии, в които се занимавах с въпроси на историята на македонските области. Това стана причина да бъда привлечен в борбите за Македония, когато се разиграха съдбоносните събития на Балканския полуостров след началото на април 1941 г. така, веднага след настъпването на германските войски в Македония и преотстъпването на

тези области под българска власт по Радио София бе уредена „тържествена“ вечер, с предаване върху Македония, нейното минало и настояще. Сказката върху миналото на Македония бе изнесена от мене. По същото време, по поръка на тогавашния Македонски научен институт трябваше да напиша брошура върху историята на Македония. Тази брошура под надслов „Македония в българската история“, излезе още през април 1941 г., с уводни думи от Македонски научен институт, на български и немски език, в тираж по 10 хиляди екземпляра всяко издание, заедно с една географска карта на Македония като приложение. На 2 юли 1941 г. Академичният съвет на Софийския университет устрои посещение в Македония, което именно пристигна в Охрид. Във връзка с това посещение – което всъщност бе истинско поклонение! – ми бе възложено да напиша брошурата „Св. Климент Охридски“, която излезе като издание на Софийския университет, в тираж 10 000 копия, за да бъде раздадена между другото на македонското население. Няколко хиляди копия бяха занесени тогава в Македония и в течение на няколко години бяха раздавани на ученици отличници при завършване на учението. При това пътуване бяха устроени тържествени събрания в разни градове, като например в Охрид, Скопие, Прилеп и другаде. В Прилеп говорих аз, на площада (на 4 юли 1941 г.), като това слово, под надслов „Прилеп в нашето минало“, бе обнародвано в официалния отдел на Годишника на Софийския университет за 1940–1941 г. Върху значението на Македония в българското минало говори в големия салон на театъра в Скопие покойният наш професор П[етър] Мутафчиев. Между това цяла Македония бе вече минала в българска власт. Така наречената Гръцка Македония, сиреч Югозападна Македония и Западна Тракия (Беломорската област) се намираха под владение на италиански и германски власти, съответно Югозападна Македония – под италианска власт, Беломорието – под германска. Основен проблем представляваше положението на населението в Югозападна Македония, специално Леринско, Воденско и Костурско. Между германските и италианските окупационни власти и българското правителство тогава бе постигнато споразумение, към съответните окупационни власти от германски и италиански войски да бъдат изпратени българи „преводачи“, които да служат като посредници между местното българско население и окупационните власти. Така, само десетина дни след моето завръщане от обиколката на Академичния съвет на Университета, в началото на втората половина на юли, аз бях изпратен по правителствено решение в най-далечната македонска област – в Костур и

Костурско. От страна на най-висшите правителствени органи – именно от страна на министър-председателя проф. Б[огдан] Филов, от „външния министър“ Иван Попов и от министъра на войната ген. Теодосий Даскалов – при заминаването ми бе дадена единствена официална поръка: „ще защитавате с всички средства българското население“. Бях изпратен в Костур, при тамошния италиански гарнизон, за да изпълнявам длъжността преводач за италиански, гръцки, немски и български език. Друг български представител беше изпратен във Воден, трети в Лерин. При главното германско командване в Солун бе изпратен покойният професор Димитър Яранов. Отличен познавач на македонските области, смел и съобразителен, Яранов бе обединителният център за нашата работа. Така, по общо споразумение и със съгласие на висшите правителствени органи, ние се наехме – покрай възложената официална мисия като преводачи – да организираме широко подета работа във връзка с установяване на етническия състав на тези области от Югозападна Македония, сиреч да се установи колко точно са жителите българи, гърци, гъркомани или други във всяко отделно селище и, на второ място, неговото национално съзнание и тежненията му към българската държава. В отделните селища бяха издирени най-събудените жители българи, люде грамотни, родолюбиви. От тях бе поискано да съставят списъци на населението по домове, с посочване на броя на отделните къщи и съответно членовете на семействата. Така в много селища, бих казал в почти всички, бяха създадени – по наше внушение, но по избор на местни представители – истински народни комитети, които произведоха същински плебисцит по народността и самосъзнание на населението. Всички данни от отделните селища биваха излагани в така наречени от нас „прошения“, ще рече изява на желание за признание на българската народност и, евентуално, за присъединение към българската държава. Тези прошения бяха написани собственоръчно от местните жители, които освен това носят няколко хиляди подписа на глави на семейства, като изява на българско национално самосъзнание. Резултатите от това „народно допитване“ бяха наистина поразителни. Така, оказа се, че в Костурско има селища напълно български, с жители с ярко изразено българско самосъзнание: това бе преобладаващият брой на населението, докато гръцкото и гъркоманско население съставляше много малък процент. Цялата наша дейност по това „народно допитване“, естествено трябваше да се извършва при най-голяма дискретност по отношение на чуждите окупационни власти и при пълна тайна, чрез личен допир между нас и

местното българско население. Някои от така съставените „прошения“ обаче бяха унищожени впоследствие, не по наша вина: при пренасянето им в Солун, после в София и т. н. Организаторите на това „допитване“ бяха, разбира се, изложени на извънредно голям риск както от страна на гърците, така и от страна на германските и специално италианските окупационни власти. Нашият много добър сътрудник, човек много смел и предприемчив, на име Младенов, бе нападат при една своя обиколка от гърци и убит. Още през септември 1941 г. аз също бях подложен на гонения от страна на италианските окупационни власти. Аз бях обвинен като подстрекател на подобно движение в едно от костурските села (Апоскепт), бях осъден от италианска военна комисия една нощ и – поради моя дипломатически паспорт и следователно имунитета ми – бях изгонен от града, да отида в града Лерин.

Носех със себе си, между другото, голям брой „прошения“ на местното българско население, когато в един частен дом в Лерин бях нападат от 13 души гръцки жандарми. Чрез германската комендатура бях известил за изгонването ми на проф. Яранов в Солун. Това стана само малко време след убийството на Младенов, Яранов – силно разтревожен – пристигна с нашия шофьор (Митко – сега работи някъде по София) тъкмо в момента на арестуването ми. Същественото бе – че това осуети да попадат в гръцки ръце и да бъдат унищожени, намиращите се у мен тогава „прошения“ на българското население. Нека да добавя, че след около месец бе постигнато ново, по-скоро частно споразумение с италианския военен комендант на Костур, аз бях върнат, продължих работата си още известно време, но поради тежко белодробно заболяване бях прехвърлен отначало в Солун, а после върнат – все като мобилизиран в София.

Така или иначе от така съставените тогава „прошения“, или по-право от извършената тогава от нас анкета по народността състав и националното самосъзнание на местното население в Костурско, Леринско и Воденско, днес са запазени следните:

- село Дреновени, Костурско;
- село Турие, Костурско;
- село Статица, Леринско;
- село Тръсие, Костурско;
- село Ощима, Леринско;
- село Бесфика, Костурско;
- село Букович, Леринско;
- село Герман, Костурско;

- село Борещница, Леринско;
- село Росен, Леринско;
- село Лясковец, Леринско;
- село Горно Каленик, Леринско;
- село Секулево, Леринско;
- село Хасанкьой, Леринско;
- село Колбучища, Леринско;
- село Неред, Леринско;
- село Крапещица, Леринско;
- село Лаген, Леринско;
- село Петораци, Леринско;
- село Попължени, Леринско;
- село Върбени, Леринско;
- село Долно Каленик, Леринско;
- село Лажени, Леринско;
- село Песочница, Леринско;
- село Апоскеп, Костурско;
- село Бъмбоки, Костурско;
- село Прекопана, Леринско;
- село Суровичево, Леринско;
- село Петърско, Леринско;
- село Горничево, Леринско;
- село Неохори, Леринско;
- село Лесковец, Леринско;
- село Кучковени, Леринско;
- село Горно Котори, Леринско;
- село Арменско, Леринско;
- село Махала, Леринско;
- село Долно Котори, Леринско;
- село Кладороби, Леринско;
- село Буф, Леринско;
- село Св[ета] Петка, Леринско;
- село Драничево, Костурско;
- село Галища, Костурско;
- село Банища, Леринско;
- село Четирок, Костурско;
- село Бобища, Костурско;
- село Забърдени, Леринско;

- село Горно Куманичево, Костурско;
- село Долно Куманичево, Костурско;
- село Чурилово, Костурско;
- село Кондороби, Костурско;
- село Тиолища, Костурско;
- село Шестево, Костурско;
- село Черешница, Костурско;
- село Церово, Леринско;
- село Воцарани, Леринско - липсва;
- село Екши-су, Леринско;
- село Горно Неволяни, Леринско;
- село Поздвище, Костурско;
- село Кономлади, Костурско;
- село Черновица, Костурско;
- село Дреновени, Костурско.

Както се вижда, липсват напълно „прошенията“ от Воденско. Те бяха заловени от гърците при убийството на Младенов и са унищожени. След като аз бях „изтеглен“ от Костур поради заболяване, на мое място бе поставен д-р Антон Калчев, от село Жужелци, Костурско (братовчед на другарката Ангелина Димова, съпруга на проф. Георги Димов, от Института за литература при БАН, ректор на Великотърновския висш педагогически институт). Д-р Калчев бе заварен в Югозападна Македония в края на войната, бе арестуван от гръцките власти и осъден – отначало на заточение на някой от островите, а при ревизия на процеса през пролетта 1945 г. осъден на смърт и екзекутиран от гърците. Както предполагам Калчев бе продължил така наречената наша анкета по народността на населението и бе събрал нови свидетелства, обаче те са окончателно и безвъзвратно загубени с неговото задържане и екзекутиране от гръцките власти. Към горепосочените документи могат да се прибавят още няколко запазени писма, изложения и други, представени от македонски българи по разни поводи: задържане на отделни лица, преследвания и т. н.

През онези години – когато се събираха всички тези свидетелства – изходът на страшната война беше все още неизвестен. Несъмнено бе обаче едно обстоятелство, което ставаше все по-ясно: германските войски няма да спечелят войната и за нас, българите, решението на всички въпроси около съдбата на македонските земи щеше да бъде решавано само на международна конференция, с участието преди всичко на „Ве-

ликите сили“. Така при изтеглянето ми в Солун, аз бях натоварен заедно с покойния проф. Д. Яранов – да обработим и подготвим за обнародване събраните материали от Югозападна Македония. Тези материали се подготвяха за евентуална международна конференция за мир и затова бяха подготвени за издание именно като недвусмислени свидетелства за българщината на населението на тази част от Македония, която именно можеше да подлежи на разисквания. С разрешение на правителството, документите бяха факсимилирани, направена бе транскрипция на имената и препис на текста на четири езика: английски, немски, френски и руски. Доколкото съм запазил бележки, от немското издание на този документ бяха подготвени 250–500 копия, а от другите по 250 копия. Първоначалното решение беше, доколкото пазя една бележка, да бъдат обнародвани всичко 1000 екземпляра от това издание. В Държавната печатница работата бе възложена на едно специално отделение, доколкото съм запазил една бележка, отговорен работник бе Григоров. Всичко това трябваше да бъде извършвано при абсолютна секретност, защото в противен случай щяхме да имаме извънредно големи разpravии с немските власти, тъй като подготвянето на подобна документация представляше най-ясно свидетелство за пълно недоверие към техните окончателни успехи във войната. Подготовката на тези публикации бе извършена особено през 1943 г. и продължи само частично през първата половина на 1944 г., когато Държавната печатница пострада много тежко при една бомбардировка над София през януари – март 1944 г. Именно при тези бомбардировки изгоряха намиращите се в Държавната печатница, подготвяни за печат материали. При мен се запазиха следните набрани и отпечатани частично издания: на немски език, на френски, на английски и подготвяния за набор текст на руски език. Това са преди всичко коректури и някои отпечатани листове, както и известен брой отпечатъци от готовите клишета на документите.

При настъплението на германските войски в гръцка територия, особено в Беломорието и Югозападна Македония, бяха унищожени по-голямата част от архивите на местните граждански и военни гръцки власти. Все пак част от тези действащи архиви бе спасена и на българските представители бе дадена възможност да се запознаят с тях и да изземат всичко онова, което се отнася до българското население, до разни български прояви, до преследвания на българи от страна на гръцките власти и т.н. Тези секретни гръцки документи ни бяха представени за проучване и за превод на български или, при някои от тях, на немски

език. С тази работа се занимахме неколцина от нас: Д. Яранов, аз самият и други; както се вижда от запазените бележки, с проучването на някои от тези секретни гръцки документи се занима и покойният наш историк Никола Трайков.

Всички тези документи представляват особен интерес: те са запазени в оригинал и съдържат най-разнообразни свидетелства в потвърждение на нашите изводи за наличието на голям брой българско население в Югозападна (сиреч Гръцка) Македония и из Беломорието. Както „прошенията“, тези документи носят точна датировка: те се отнасят до периода непосредствено до войната и специално до немското нахлуване в Гърция. Както личи, известен брой от тези оригинални гръцки секретни документи носят точна датировка: те се отнасят до периода непосредствено до войната и специално до немското нахлуване в Гърция. Както личи известен брой от тези оригинални гръцки секретни документи, са спасени от пожарища. Тъй като през последния период от войната те бяха пренесени частично в София, оцеляха. Други подобни документи се намираха в седалището на българското представителство в Солун, останаха там и естествено са върнати на гръцките власти. Това, което в споменатите гръцки документи, се определя само като „противогръцка дейност“ или „противогръцки прояви“, всъщност не е нищо друго, освен прояви на българщина и на българско национално съзнание.

Уважаеми другарю председател, позволете ми накрая да кажа още две думи във връзка с гореказаното. Трима от главните участници в почина за провеждане на тази анкета сред населението на Югозападна Македония днес вече са покойници: проф. Д. Яранов, д-р А. Калчев, Младенов. По-голямата част от „прошенията“ останах у мен във връзка с грижите по тяхното обнародване. Не мога обаче да не отдам – пред Вас – почит към паметта на моите другари покойници, на чийто усилия се дължи събирането на голяма част от тези документи. За нас всички, тези „прошения“ бяха не само анкета за народността състав на населението в онези далечни български покрайнини, но и опит да се установи неговото национално съзнание и тежненията му към България, към българската национална общност. Всичко бе извършено от нас с извънредно голям риск и при много тежки обстоятелства. Нека да Ви кажа, че тази моя дейност сред българското население от Югозападна Македония ми донесе, след войната, твърде големи страдания. От гръцка страна бе представено, през пролетта 1945 г., искане в Лондон, пред „Комитета за военнопръстъпници“, искане да бъде задържан и предаден на съд, в

гръцки ръце. По същото време в София пристигна гръцка официална мисия, начело с по-късния техен представител в Ню Йорк, Кирис, с искане пред нашите власти – да бъде предаден на гърците. Това наложи да се крия няколко месеца. Моята дейност в Македония бе използвана от някои – за да бъде обвинен като „великобългарски шовинист“, отстранен от Университета, задържан няколко пъти и подложен на преследвания, с последици – до неотдавна.

Съхранявах споменатите по-горе документални материали вече четвърт век. Смятам, че сега мога да ги предам във Ваши ръце. Не намирам за потребно да Ви изтъквам, колко голямо е значението на тези документи, които за мен, който прекара сред тамошното наше население доста продължително време, са нещо извънредно скъпо. Тези документи са неоспорими свидетелства за наличието на българско население, на десетки хиляди българи в тази покрайнина. Непосредно след войната част от това население биде изселено, други сами забегнаха – тази част от Македония наистина много пострада, и се значително „обезбългари“. Боя се, че в тези документи ще се съдържат може би някои последни свидетелства за българи в онзи край. Част от българското население обаче се задържа. В „прошенията“ и в някои други документи прочее се споменават имена на мнозина живи дейци от български произход. С оглед на това, като Ви предавам всички тези документи, отправям към Вас най-гореща молба: документите трябва да бъдат съхранявани, може би за още две десетилетия или дори за три, в секретен фонд. Те не бива да бъдат правени обществено достояние, защото могат събраните в тях данни да станат достояние на враждебни сили, а това да причини страшни злини на запазеното, все пак, българско население. „Прошенията“ са особено важни – те представят неповторими исторически свидетелства от съвременната нам епоха, както и документи относно броя, националния състав и националното българско съзнание на населението, – да не говоря за важността им като езикови свидетелства. Не е време тези свидетелства сега да бъдат използвани, но те трябва да останат в секретен фонд като свидетелства за българщината в Югозападна Македония.

И тъй, предавам Ви следните материали:

1. Две големи папки „прошения“ на българското население от Костурско и Леринско, съдържащи свидетелства за народностния състав и настроенията на това население.

2. Три големи папки, съдържащи оригинални секретни гръцки документи, заедно с частичен български или немски превод, отнасящи се

до българското население в т. нар. Гръцка Македония и Западна Тракия.

3. Четири папки коректури, отпечатани страници и факсимилета от „прошенията“, на немски, френски, английски и руски език.

Ще си позволя да отправя само една допълнителна молба, а именно – да ми се обезпечи правото на достъп до тези документи, когато това се окаже потребно за мен.

Приемете, моля Ви, уважаеми другарю председател, израза на мое-то особено голямо уважение и преданост към Вас.

(*n*)

(проф. Иван Дуйчев)

АКРДОПБГДСРСБНА, Ф. 2, а. е. 14112, л. 150–156. Копие. Маши-нопис.

Бележки

¹ Изследването е реализирано в рамките на договор ФП17–ФС–011, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския универси-тет „Паисий Хилендарски“.

² АКРДОПБГДСРСБНА, Ф. 2, а. е. 14112, л. 150–156.

³ ЦСВП „Проф. Иван Дуйчев“, опис на архива на акад./проф. Ив. Дуйчев, а. е. 1–347.

⁴ ЦДА, Ф. 540, оп. 8, а. е. 4, 29, 79–80, 315; Ф. 405, оп. 10, а. е. 332; Ф. 1137, оп. 2 а. е. 68–86.

⁵ НА – БАН, Ф. 88, оп. 4; Ф. 1, оп. 18, а. е. 37 и 120.

⁶ УА – СУ, Ф. 1, оп. 35, а. е. 32.

⁷ АКРДОПБГДСРСБНА, Ф. 2, а. е. 14112, л. 1–205; Ф. 4, оп. 8, а. е. 33, л. 1–280.

⁸ Пак там, неархивирано литерно дело „Островът“, рег. № 3021, т. 2, л. 1–268, т. 3, л. 1–206, т. 4, л. 1–266, т. 5, л. 1–104.

⁹ Пак там, Ф. Vo, а. е. 36364, л. 1–5; Ф. III раз., а. е. 15251, л. 1–76; Ф. III раз., т. I, а. е. 35208, 1–54; т. II, а. е. 35208, л. 1–72; т. III, а. е. 35208, л. 1–15; Ф. 2, а. е. 14112, л. 1–205.

¹⁰ *Дуйчев, Ив.* Лекции по архивистика. С., 1993. 353 с. < <http://electronic-library.org/books/Book%200005.html>>.

¹¹ *Дуйчев, Ив.* „Да обичаш, без да ненавиждаш“. – Свободна книга, год. VII, 1996, бр. 1–4, 1–2.

¹² Пенджекова-Христева, Р. Теорията за тоталните архиви и устната история. – АПр., 2016, № 2, с. 78–86.

¹³ АКРДОПБГДСРСБНА, Ф. 2, а. е. 14112, л. 150–156.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ УА – СУ, Ф. 1, оп. 35, а. е. 32.

¹⁷ Мичев, Д. Българското национално дело в Югозападна Македония (1941–1944 г.) – <<http://macedonia.kroraina.com/mpr/ohrana.html>>.

¹⁸ АКРДОПБГДСРСБНА, Ф. 2, а. е. 14112, 150–156.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Пак там.

²¹ Пак там.

²² Бояджиев, Ст. Двете смърти на академик Иван Дуйчев. – Македония, 10 март 1999 г., бр. 10; <http://macedonia.kroraina.com/v_mak/1999/mak10_5_9.html>.

²³ АКРДОПБГДСРСБНА, Ф. 2, а. е. 14112, л. 150–156.